

Володимир Цигилик, Володимир Касюхнич, Роман Грибович

Свірж – поселення і виробничий центр пізньоримської доби

Одним з найбільш вагомих і яскравих явищ в історичній науці, що стосується як України, так і всієї Східної Європи, є черняхівська культура. Дослідження цих пам'яток, їх всестороннє вивчення має важливе значення для в'яснення, правильного розуміння питання етнокультурної ситуації, етнічного складу населення південно-східної Європи в пізньоримський час. Це в свою чергу закономірно переплітається з проблемою слов'янського етногенезу. Тому кожна досліджена пам'ятка черняхівської культури дає нові аргументи для в'яснення такого важливого процесу. Йдеться про підоснову, про етнічні корені, на основі яких сформувався великий слов'янський етнічний масив, що виразно і переконливо засвідчений пам'ятками VI–VII ст. н.е. Ще вагомим і необхідним стає вивчення тих черняхівських пам'яток, які розташовані по краях, майже на пограниччі цієї культури. Це стосується Прикарпаття, а, конкретніше, пам'яток басейну Верхнього Дністра. Результати їх досліджень, в'яснення спільних рис та особливостей кожної з них поповнює джерельні матеріали, дозволяє більш аргументовано розглядати ці питання.

Однією з таких черняхівських пам'яток згаданого регіону, яка до того має свої певні локальні особливості, є поселення біля села Свірж Перемишлянського району Львівської області.

В географічному відношенні околиці Свіржа відносяться до північної частини Опілля¹. Це дуже розчленований регіон з горбастими пасмами, поділеними численними річковими долинами. Загальний напрям цих підвищень простягається з північного заходу на південний схід та південь.

Поселення в Свіржі знаходиться на північній околиці села, в 700 м на північ від Свірзького замку, на північний схід від хутора Кутик. Воно тягнеться вздовж лагідного південно-західного схилу урочища "Ведмежі стежки", яке переходить в нешироку мокрувату долину з безіменним струмком. Західним краєм урочище підходить до лісового масиву. з північного сходу, по найбільшій висоті, воно обмежене польовою дорогою.

Пам'ятка досліджувалась в 1978–1979, 1984 роках Ранньослов'янською археологічною експедицією Інституту суспільних наук АН України (тепер Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України). Така увага до поселення зумовлена його особливістю, локальним характером в оточенні черняхівських пам'яток території Прикарпаття і Волині. Розкопки були продовжені липні-серпні 2001 року Перемишлянським загonom археологічної експедиції історичного факультету (НДЛ-81) Львівського національного університету І. Франка.

На дослідженій на поселенні загальній площі в 620 м² відкрито три житла, три господарські та дві вогнищеві ями, жорнову споруду, гончарні майстерні, окремі скупчення обмазки.

Всі три виявлені житла були заглибленого типу. Перше з них (1978) являло собою напівземлянку майже чотирикутної форми з дещо заокругленим південним кутом, орієнтовану стінками з деяким відхиленням від сторін світу. Розміри 3,7 x 4 м, глибина 1,35 м від сучасної поверхні. У південно-східному куті простежено материкові виступи-східці, а в північно-західному куті знаходилось вогнище. Це була виліплена на долівці глиняна площадка овальної форми розміром 0,7 x 0,8 м, черинь випалена на товщину 3 см до червоного кольору. На вогнищі було слабе скупчення попелу та вугликів.

В гумусному заповненні житла зібрано значну кількість гончарної кераміки, залізний ніж, тваринні кістки.

Друге житло (1979 р.) теж напівземлянкового типу. Його контури простежено на глибині 0,35 м від сучасної поверхні. Над північно-східною частиною його заповнення простежувався завал кусків обмазки. Житло мало чотирикутну форму, орієнтоване довгими стінками по лінії північний схід – південний захід. Його розміри 3,8 x 5,0 м. Вирізані в материк стінки були вертикальними, долівка рівна, материкова, на якій залягав прошарок наносної чорної, сильно втоптаной землі товщиною до 5 см. Глибина залягання долівки 1,50 м від сучасної поверхні. Під західною стінкою простежено вирізані в материк виступи-східці. Їхні розміри 0,6 x 0,8 м.

У північному куті долівки знаходилось вогнище. Його черинь розміром 0,5 x 0,5 м була оточена поставленими на

¹ Т. Н. Ковалевська, *Львівська область*, Радянська школа. К., 1961, с. 12.

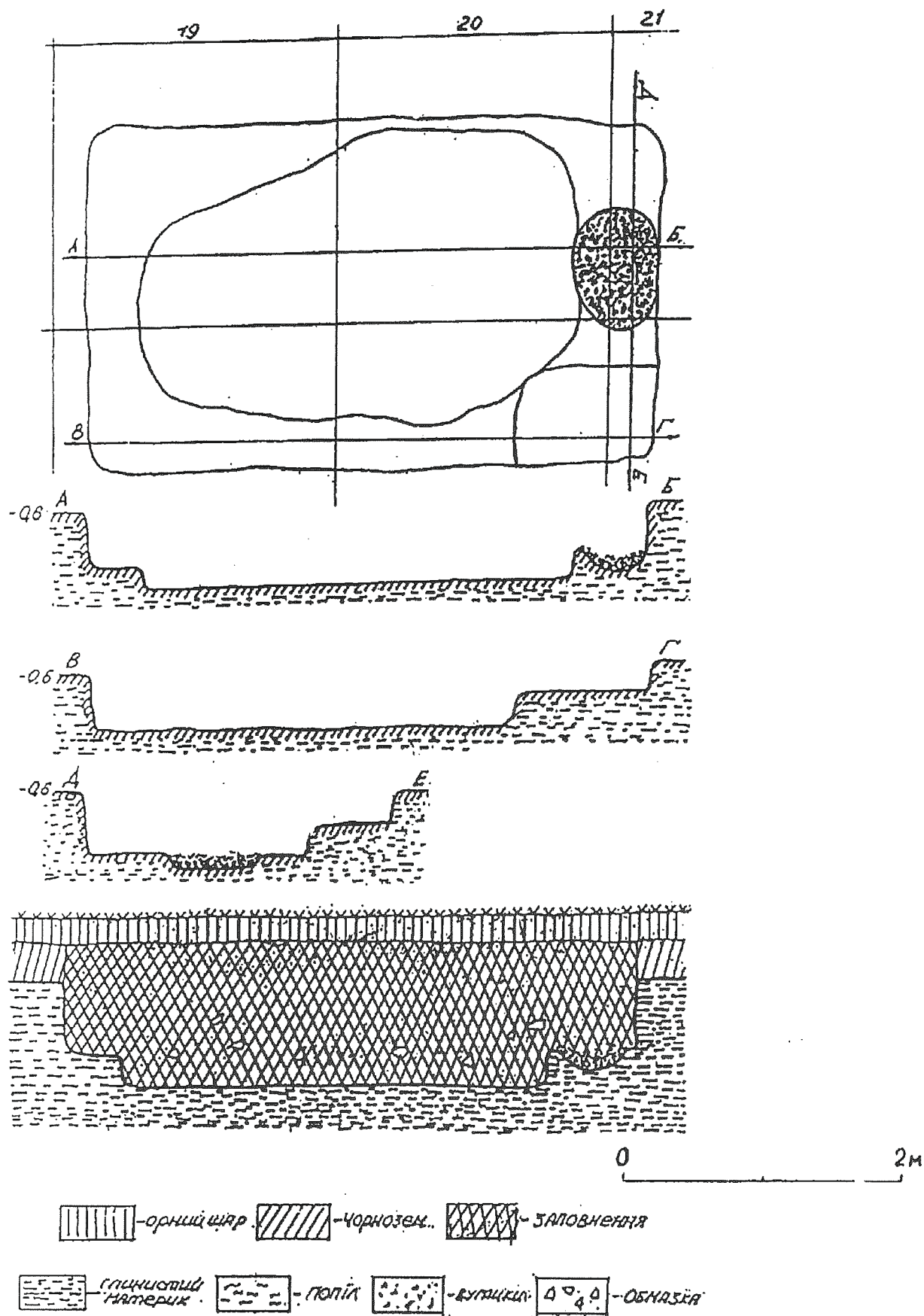

Рис. 1. Свірж. План та перерізи житла
 Rys. 1. Świrz. Plan i profile chaty
 Fig. 1. Swirz. Plan and profile of the cottage

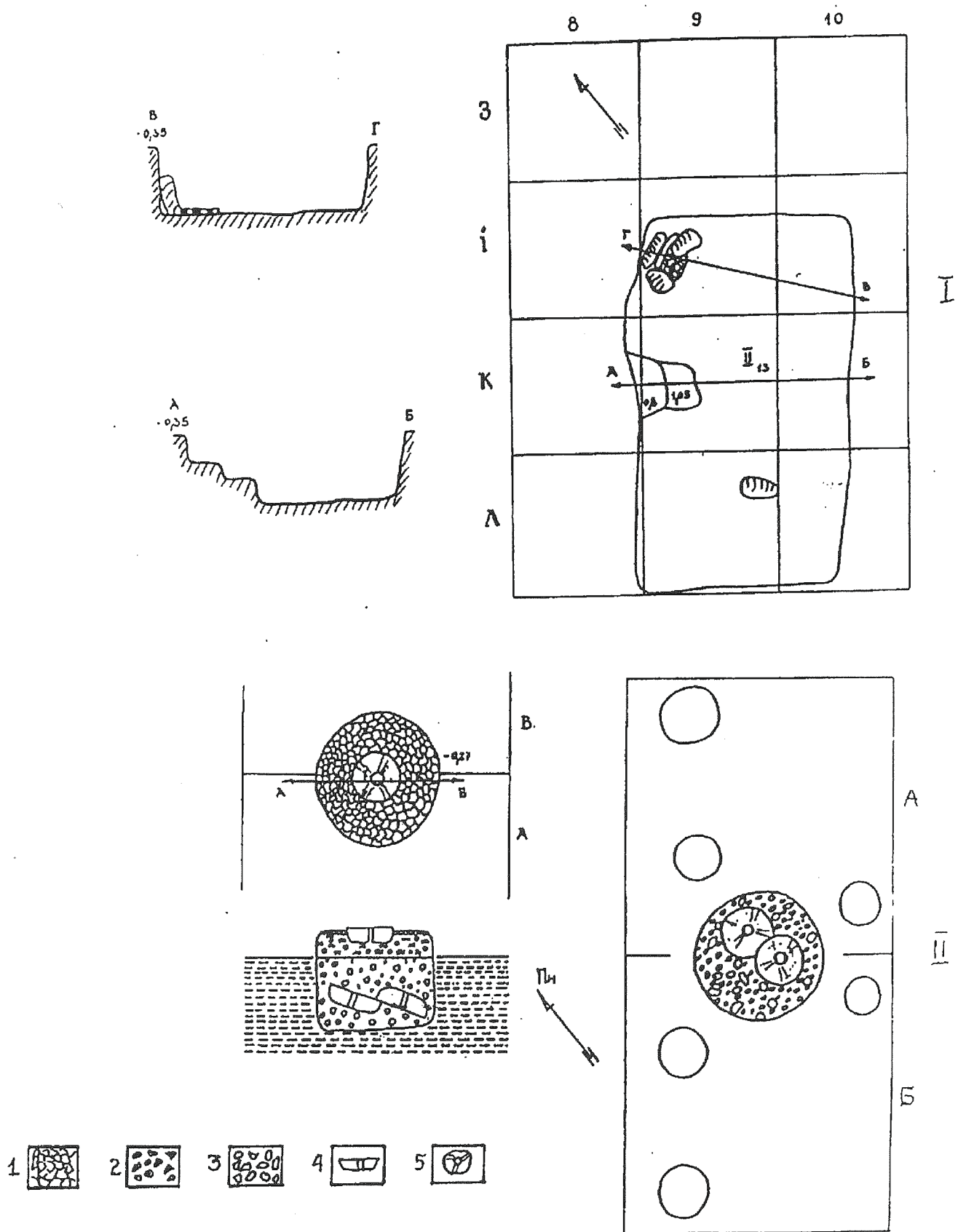

Рис. 2. Свірж. Плани та перерізи житла і жорнової споруди
 Rys. 2. Plany i przekroje chaty i budynku z żarnami
 Fig. 2. Swirzh. Plans and profile of the cottage and building with querns

ребро трьома кам'яними плитками розміром 0,3–0,35 x 0,5 м та товщиною до 10 см. Посередині житла лежала ще така плитка. За всіма ознаками вона прикривала три згадані плитки зверху утворюючи своєрідну піч з челюстями всередину житла. На черені виявлено прошарок попелу, вугликів, а також кусок обгорілого дерева (рис. 2, I).

В гумусному заповненні житла, перемішаному з великою кількістю кусочків обмазки, вугликів, виявлено значну кількість уламків гончарної кераміки, уламок пластичної бронзової фібули з підв'язним приймачем.

Житло III являло собою напівземлянку чотирикутної в плані форми, орієнтовану з незначним відхиленням довшою стороною зі сходу на захід. Її розміри 2,4 x 3,8 м. Вирізані в материковому глинистому ґрунті прямовисні стінки переходили в материкову долівку, заглиблену на 1,0 м від сучасної поверхні.

Посередині долівки було вглиблення неправильно-овальної форми, дно якого на 0,20–0,25 м нижче її рівня.

Під східною стінкою простежено незначне вглиблення розміром 0,6 x 0,8 м, на дні якого видно сліди дії вогню. Його заповнення, особливо в придонній частині – це вуглики, попіл, декілька кусочків обгорілого дерева. За всіма ознаками це було вогнище.

В південно-східному куті житла, впритик до вогнища, знаходилось підвищення (площадка) чотирикутної форми в плані розміром 0,65 x 0,95 м. Його висота 0,20 м над рівнем долівки (рис. 1).

В гумусному заповненні житла виявлено велику кількість гончарної кераміки, три кам'яні бруски з слідами їх довгогтривалого, або, точніше, практичного використання, свідченням чого є глибокі поздовжні канавки на їх поверхні. Там же було і два пряслиця: одне зроблене з стінки горщика, а друге, що мало біконічну форму, виліплене з глиняної маси. Металеві вироби засвідчені залізним предметом, що нагадує великий ніж.

Описані житла є типовими для Свіржського поселення². Слід відзначити, що напівземлянкові житла чотирикутної в плані форми є характерними для черняхівської культури Верхнього Наддністр'я та Західного Побужжя³. Вони відкриті на всіх поселеннях, де проводились археологічні розкопки. На поселеннях Дем'янів II, Черепин, Незвиська, вони становлять єдиний тип житла. На найбільш широко досліджених поселеннях Ріпнів II і Бовшів II напівземлянки і землянки виступають разом⁴.

Господарські ями були пов'язані з основними об'єктами: одна з них знаходилась біля житла I, а друга між гончарними майстернями. Їхні розміри майже однакові

– діаметр відповідно 2,6 та 2,8 м, глибина 1,35 та 1,42 м від сучасної поверхні. Винятком є яма № 3, яка знаходилась біля вогнищеної ями. Її діаметр 1,12 м, глибина 0,85 м від сучасної поверхні.

Одна з двох вогнищевих ям мала чотирикутну форму розміром 0,6 x 0,8 м та глибиною 0,8 м від сучасної поверхні. Її стінки додатково підмазані глиною і випалені до червоного кольору.

Друга яма була викопана в темно-бурому перехідному між чорноземом і глиною шарі. Вона мала овальну форму розміром 0,95 x 1,15 м. Звужені донизу стінки переходили в рівне дно, заглиблене на 0,45 м від сучасної поверхні.

Від високої температури стінки випалились на товщину 2 см до червоного кольору. Дно було випалене слабо.

Вся яма була заповнена суцільним шаром вугликів, попелу з виділенням в ньому окремих кусків деревного вугілля. Знахідок у заповненні ями не виявлено, якщо не рахувати декількох дрібних фрагментів гончарної кераміки черняхівського типу.

Привертає увагу жорнова споруда, відкрита в 4 м від житла I. На побудованому з глини з включенням дрібних кусочків обмазки підвищенні округлої форми діаметром 1,0 м, що мало явні сліди випалення, був вліплений нижній жорновий камінь (половина верхнього жорнового каменя, зірваного та розбитого плугом, була знайдена в 2,0 м поруч). Після зняття цього каменя було стверджено, що підвищення під жорнові камені залягало на заповненні ями діаметром 0,8 м та глибиною 0,75 м від підосви підвищення. Яма була заповнена чорною землею, перемішаною з кусочками обмазки, вугликами, сажею зберігала сліди додаткового випалення. На заповненні біля самого дна ями лежали верхній та нижній жорнові камені повернуті робочими сторонами один до одного. Діаметр каменів 0,35 м, товщина 6 см. Розміщені в ряд з північної та південної сторони жорен ямки від стовпів діаметром 0,35–0,45 м та глибиною 0,2–0,3 м від рівня виявлення дають підстави вважати, що жорна знаходились в якомусь приміщенні, або хоча б під навісом (рис. 2, II).

Жорнові камені, які окремо траплялись на черняхівських поселеннях, свідчили про існування жорнових споруд. Жорнова споруда, відкрита на поселенні в Свіржі, вказує на принцип побудови жорен в другій чверті I тис.н.е. на нашій території. Слід відзначити, що застосування жорен римського типу для помолу зерна було важливим господарським нововведенням: ротаційні жорна підвищували продуктивність праці до чотирьох раз⁵.

Варто відразу відзначити, що черняхівські жорнові камені приблизно однакових розмірів. Їхній діаметр виносить 40–46 см⁶, в той час, як діаметр свірзьких жорнових каменів виносив 35 см⁷.

Спроба реконструкції черняхівських жорнових споруд проводилася декількома дослідниками. Зокрема, Е. О. Си-

² В. М. Цигилик, *Звіти про роботу Ранньослов'янської господарської археологічної експедиції за 1978 і 1979 роки*, Зберігаються в архіві ІА НАН України, Київ; В. Цигилик, Р. Грибович, В. Касюхнич, *Поселення Свірж на Львівщині*, Інститут українознавства НАН України у 2001 році, Інформаційний бюлетень, Львів, 2002, с. 52–53.

³ В. Д. Баран, *Черняхівська культура*, Київ, 1981, с. 22–23.

⁴ В. Д. Баран, *Деякі підсумки досліджень поселень черняхівського типу у верхів'ях Дністра і Західного Бугу*, [В кн.:] "Слов'яно-руські старожитності. К., 1969, с. 27–36; В. М. Цигилик, *Нові дослідження поселення в Неслухові*, MSROA, T. XVII, Rzeszów, 1996, s. 283–284.

⁵ Г. Б. Федоров, *Население Прутско-Днестровского междуречья в I тысячелетии н.э.*, МИА, 89, с. 106.

⁶ Б. Магомедов, *Черняховская культура. Проблема этноса*, Lublin, 2001, с. 90.

⁷ В. Цигилик, *Про локальні особливості черняхівського поселення в селі Свірж*, *Studia archaeologica*, 1, с. 36.

монович двічі звертався до цього питання⁸. Детальне висвітлення будови жорен, спробу їх реконструкції зробив П. І. Хавлюк⁹.

Підвищення для жорен, подібні до Свіржських, знайдено на черняхівському поселенні на Житомирщині¹⁰. Спостерігається, однак, певна відмінність в нижніх жорнових каменях (лежаках). На думку П. І. Хавлюка нижніх каменях повинно бути лише конічне заглиблення від залізного наконечника дерев'яного стержня, запресованого в округлий отвір верхнього каменя (бігуна). До такої думки схильний і Б. Магомедов¹¹. Однак, і нижній камінь, який був вліплений в глиняну площадку, і нижній камінь, що лежав в заповненні ями, мали наскрізні отвори. Виходить, що тут дерев'яний стержень з залізним наконечником був запресований в отвір нижнього каменя (лежака), а верхній камінь, що мав вставлену порхлицюз'ямою в центрі, підтримувався над нижнім. Цим підтверджується висловлене раніше припущення, зокрема, Е. А. Рікмана, що жорна з порхлицею на Подністров'ї були вжитку не в XII–XIII ст., а ще в черняхівський час. Це не штучне перенесення конструкції давньоруських жорен в черняхівську культуру¹², а явний доказ. Тим більше, це є переконливим в зв'язку з відсутністю на Свірзькому поселенні матеріалів давньоруського часу. Важливим результатом, отриманим при дослідженні поселення в Свіржі 1984 році, є відкриття гончарних майстерень.

Гончарна майстерня була відкрита і досліджена в центральній частині поселення, однак, ближче до болотистої долини. Вже після зачистки на площі розкопу другого штиху простежено два скупчення випаленої обмазки, а потім контури великої споруди.

Це була вирізана в матику камера правильної овальної форми, витягнута з півночі на південь. Прямовисні стінки плавно переходили в дно, заглиблене на 1,4 м від сучасної поверхні. Саме дно не було рівним: в південній частині знаходилась яма неправильної овальної форми, що понижувалась на 0,25 м від рівня дна. Її розміри 2,2 x 3,0 м. Під східною стінкою ями знаходилась глиняна маса, яка по фактурі годилась для виготовлення посуду.

Північна частина майстерні була заглиблена значно менше: рівень дна тут на 0,5 м вище від південної. Під північно-західною стінкою знаходилась яма овальної форми розміром 1,1 x 1,7 м та глибиною 0,15 м від рівня дна.

Під східною стінкою проходив матикуватий останець шириною 0,55 м та висотою 0,6 м, що зв'язував дві ви-

палені площадки, розміщені перед горнами. Другий такий останець був під південно-східною стінкою і теж підходив до південного краю випаленої площадки перед горном. Слід відзначити, що обидва останці мали рівну, додатково вимазану зверху глиною поверхню, однаковою висоту і могли служити полицями для приготовленого до випалу посуду.

Горн № 1 знаходився на віддалі 0,4 м від східного краю споруди. Це була вирізана в матику камера майже чотирикутної форми розміром 1,7 x 1,8 м. Стінки збереглися на висоту 0,8 м від рівня дна, заглибленого на 1,2 м від сучасної поверхні. Всередині камери була матикувата перемичка, спрямована з північного заходу на південний схід, що ділила її на дві майже однакові частини. Висота перемички 0,7 м, ширина 0,4 м. Ширина половини камери (від перемички до стінки) 0,6 м. Стінки горна та перемички були додатково вимазані глиною і випалені до червоно-сірого кольору, дно – до червоного кольору. Обидві половини мали окремі продухи довжиною 0,4 м, які виходили всередину майстерні на сильно випалену площадку. Продухи, що мали в перерізі трохи приплюснуту форму (0,3 x 0,4 м) знаходились дещо вище від дна горна. Стінки продухів були випалені до чорносірого кольору (рис. 3).

Слід відзначити, що на площадці перед продухами, яка мала розмір 1,0 x 1,5 м і була випалена на товщину 3 см до червоного кольору, знаходилось скупчення попелу та вугликів. Попіл та вуглики були і в самих продухах. Тому не можна виключити, що крім площадки-черені, вогонь міг горіти і частково в продухах. Врахувати при цьому треба і ширину продухів (0,4 м).

В заповненні горна виявлено значну кількість уламків гончарної кераміки.

Другий горн (№ 2) був побудований біля північно-східного краю майстерні. Він також являв собою вирізану в матику майже чотирикутної форми камеру розміром 1,4 x 1,6 м. Вертикальні стінки мали висоту 0,6 м, дно заглиблене на 1,0 м від сучасної поверхні. Матикувата перемичка шириною 0,26 м та висотою 0,6 м ділила камеру горна на дві нерівні частини. В одній ширину від перемички до стінки 0,46 м, в другій – відповідно 0,6 м. Стінки, як і перемички випалені до червонувато-сірого кольору, дно – до червоного кольору. Продухи в цьому горні були зроблені на рівні дна і входили на рівну площадку (черень), як і в першому горні. Площадка-черень перед продухами мала неправильну овальну форму розміром 1,1–1,9 м і була випалена на 3 см до червоного кольору. На черені, як і частково в продухах залягав попіл, вуглики (рис. 3).

Розглядаючи будову гончарних горнів, слід відзначити, що ні перекриття, ні куполів горнів не простежено.

Ціла гончарна майстерня була заповнена чорною жирною землею, перемішаною з вугликами, кусочками обмазки. Суцільне скупчення кусків обмазки спостерігалось у верхньому шарі центральної частини заповнення, а під західною стінкою – прошарок вугликів. В заповненні знаходилась велика кількість уламків гончарної кераміки.

В східній частині розкопу досліджено ще один гончарний горн, що відносився до другої майстерні (№ 2),

⁸ Е. О. Симонович, *Млинкове спорудження перших століть нашої ери на Південному Бузі*, „Археологія”, 1952, т. 6, с. 97–108; Його ж – *Спроба реконструкції млина перших століть нашої ери*, Нариси з історії техніки. К., 1960, с. 151–157.

⁹ П. І. Хавлюк, *Про реконструкцію черняхівських жорен*, „Археологія”, 1977, т. 24, С. 24–28.

¹⁰ И. С. Винокур, *Памятники Волынской группы культуры полей погребений у села Маркуши и Ивановцы*, МИА, 1964, № 116, с. 180–181.

¹¹ Б. Магомедов, *Черняховская культура*, с. 91.

¹² Б. А. Рыбаков, *Ремесло Древней Руси*, М., 1948, с. 420–423.

яка увійшла в стінку розкопу і дослідити її не було можливості.

Як і в попередній майстерні, цей горн являв собою вирізану в матеріку камеру близької до чотирикутної форми розміром 1,8 x 2,1 м з майже прямовисними стінками та рівним дном. Стінки мали висоту 0,8 м з виразними слідами переходу в купол, який однак не зберігся. Декілька його кусків збереглися на дні горна. Перемичка, яка доходила майже до висоти стінок, місцями була зруйнована. Її ширина 0,45–0,5 м. На стінках, які були випалені до червонувато-сірого кольору, видно сліди додаткового підпалювання глиною, що вказує на довготривалість використання горна. Простежені в горні продухи були спрямовані на південний схід і виходили в середину майстерні.

В заповненні горна найдено уламки гончарної кераміки, виготовлене з глини пряслице.

Хочеться відзначити, що гончарні горни відкриті на деяких черняхівських поселеннях, зокрема, і в західному регіоні України (Неслухів, Ріпнів II, Сокольники). Відомі вони також на територіях поширення інших одночасових культур. Можна сказати, що на значній території Європи з різноетнічним складом населення в римську добу поширився один тип гончарних горнів – горн з двома камерами: нижньою опалювальною (топка) та верхньою випалювальною.

До цього часу вважалося, що на території лісостепової частини Східної Європи такі горни появились в черняхівській культурі¹³. Однак, ця думка була спростована, коли автору в процесі досліджень поселення липицької культури біля села Липівці Перемишлянського району вдалося відкрити двоярусний гончарний горн¹⁴.

Виробництво гончарного посуду в черняхівській культурі засвідчене, як правило, індивідуальними майстернями, які являли собою окремі горни. Однією з таких майстерень є відкрита біля села Журівка наземна споруда (3 x 5 м), на краю якої знаходився гончарний горн¹⁵.

На поселенні в Свіржі маємо не поодинокі горни, а зосереджені в одному місці великі гончарні майстерні стаціонарного типу, що творили гончарний виробничий центр. Такі горни могли працювати синхронно і протягом цілого року. Від горнів з Свіржа інші черняхівські горни відрізнялись також конструктивно. Порівнюючи типи двоярусних горнів, в першу чергу знаходимо різницю в формі підпори для перекриття (рушту) з отворами, що відділяє нижню камеру від верхньої (випалювальної). Горни, як правило, мали невисоку підпорку (“козел”), а тому нижня камера була досить низькою (взяти хоча б Ріпнів II). В Неслухові перекриття опиралось на циліндричний

материковий стовп. Такі ж горни з підпоркою – “козлом” відомі і на території Молдавії (Слободзея Душка)¹⁶. На материковий (лесовий) стовп – підпорку опиралось перекриття і в горнах з гончарної майстерні в с. Завадівка¹⁷. Важливим елементом конструкції цих горнів є те, що підпорка не розділяла нижньої камери повністю на дві половини. На відміну від них, в горнах з Свіржа вогонь горів на спеціальних площадках перед продухами, а частково і в продухах, але не в самій нижній горновій камері. Туди надходило лише гаряче повітря і до того ж окремим обидві половини горна, які були розділені високою досить товстою перемичкою, про що говорилось вище. Це ніби два горни під одним куполом. Перекриття, яке би опиралось на перемички, і ділило горн на нижню і верхню камери прослідити не вдалось. Горни з Свіржа на нашій території виділяються локальною особливістю. Подібні конструкції для них є відомі з території Румунії (поселення Крингаш в районі Бухареста)¹⁸. Там горн так само мав не круглу, а овальну форми, суцільна стінка-перемичка ділила камеру на дві частини.

Гончарні майстерні з горнами аналогічної конструкції, як в Свіржі, відомі з синхронного виробничого центру Іголом’ї біля Кракова. в тих горнах простежено залишки перекриття (рушту), а також стінок куполу¹⁹.

Треба відзначити, що горни з суцільною підпорною стінкою (як в Свіржі) наслідують кельтські взірці, тоді, як горни, в яких перекриття опиралось на округлий глиняний стовп по центру нижньої камери, мають римські традиції. З усього сказаного можна допустити, що джерела походження гончарства, запозичення гончарських технічних навиків не були однорідними, а містилися в різних областях провінційного римського світу. Горни з Свіржа мали своє, незалежне від інших конструктивне походження.

Наявність на невеликій площі двох гончарних майстерень вказує на існування на поселенні в Свіржі масового і разом з тим, спеціалізованого виробництва гончарного посуду і є свідченням розвитку високоспеціалізованого гончарного ремесла.

Основну кількість знахідок, отриманих при дослідженні Свіржського поселення становить гончарна кераміка при повній відсутності ліпної. Вона теж має локальні особливості.

Відомо, що гончарна кераміка з черняхівських пам’яток Верхнього Наддністров’я і Південно-Західної Волині, як і з інших регіонів поширення черняхівської культури, ділиться на окремі підгрупи: кераміка з відмученої глини; кераміка з значними домішками піску та шершавою поверхнею; кераміка з невеликими домішками піску. Польовими дослідженнями стверджено повну відсутність

¹³ В. И. Бидзиля, В. К. Воляник, Т. Ю. Гошко, *Черняховская гончарная мастерская из с. Завадовка*, Использование методов естественных наук в археологии. К., 1981, с. 114.

¹⁴ В. М. Цигилик, *Поселення липицької культури поблизу села Липівці на Львівщині*, МДАПВ, вип. 6. Львів, 1955, с. 130–133.

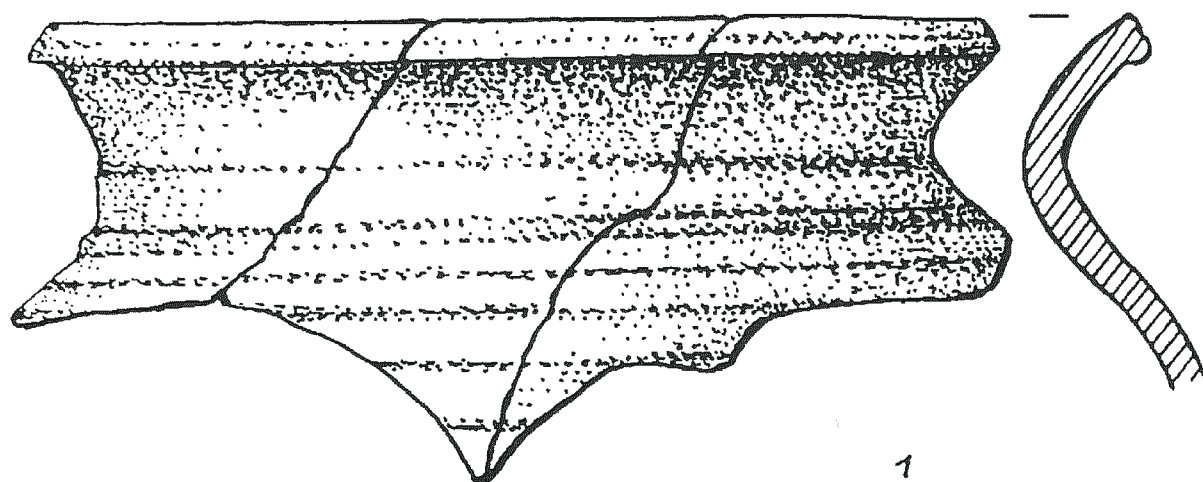
¹⁵ Э. А. Сымонович, *Гончарная мастерская III–IV вв. нашей эры в Журавке*, КСИА АН СССР, 1966, вып. 107, с. 117–121; А. А. Бофинский, М. Г. Гусаков, *Реконструкция гончарной мастерской III–IV вв.*, СА, 1973, № 1, с. 150–162.

¹⁶ Г. Б. Федоров, *Население Прутско-Днестровского...*, с. 125.

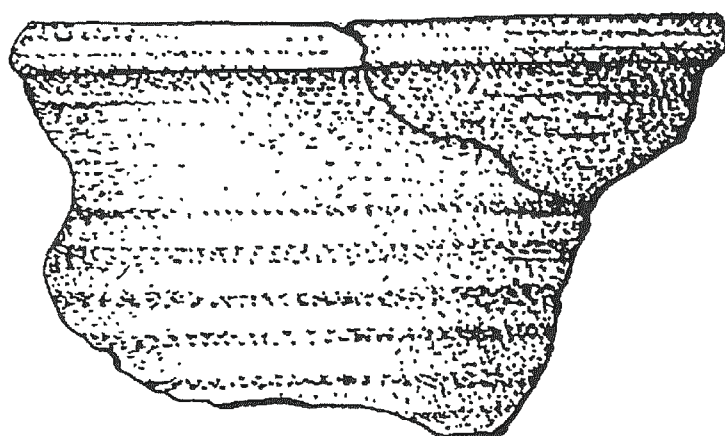
¹⁷ В. И. Бидзиля (у співавт.), *Черняховская гончарная...*

¹⁸ V. Şi. Zirra, M. Tudor, *Grângaşi santierul arheologie*, Studii şi referate privind istoria României, p. I., Bucureşti, 1954, s. 309–313.

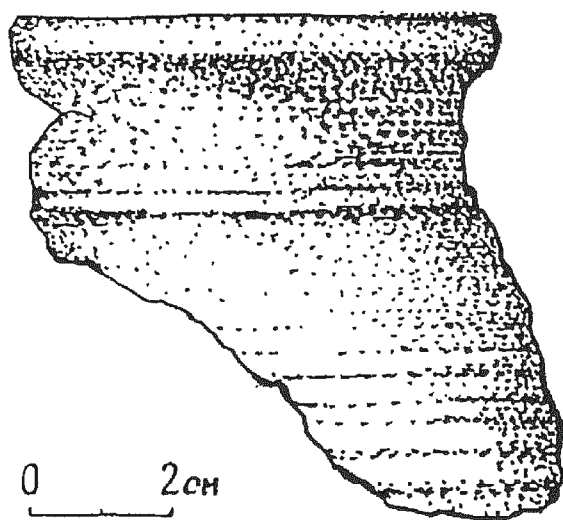
¹⁹ H. Dobrzańska, *Osada z późnego okresu rzymskiego w Igołomi, woj. krakowskie, część I*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź, 1990, с. 59–63; табл. LXI, LXXII.

1

2

3

0 2 cm

Рис. 4. Свірж. Житло. Гончарна кераміка
 Rys. 4. Świrż. Chata. Ceramika toczona
 Fig. 4. Swirż. Cottage. Wheel-made pottery

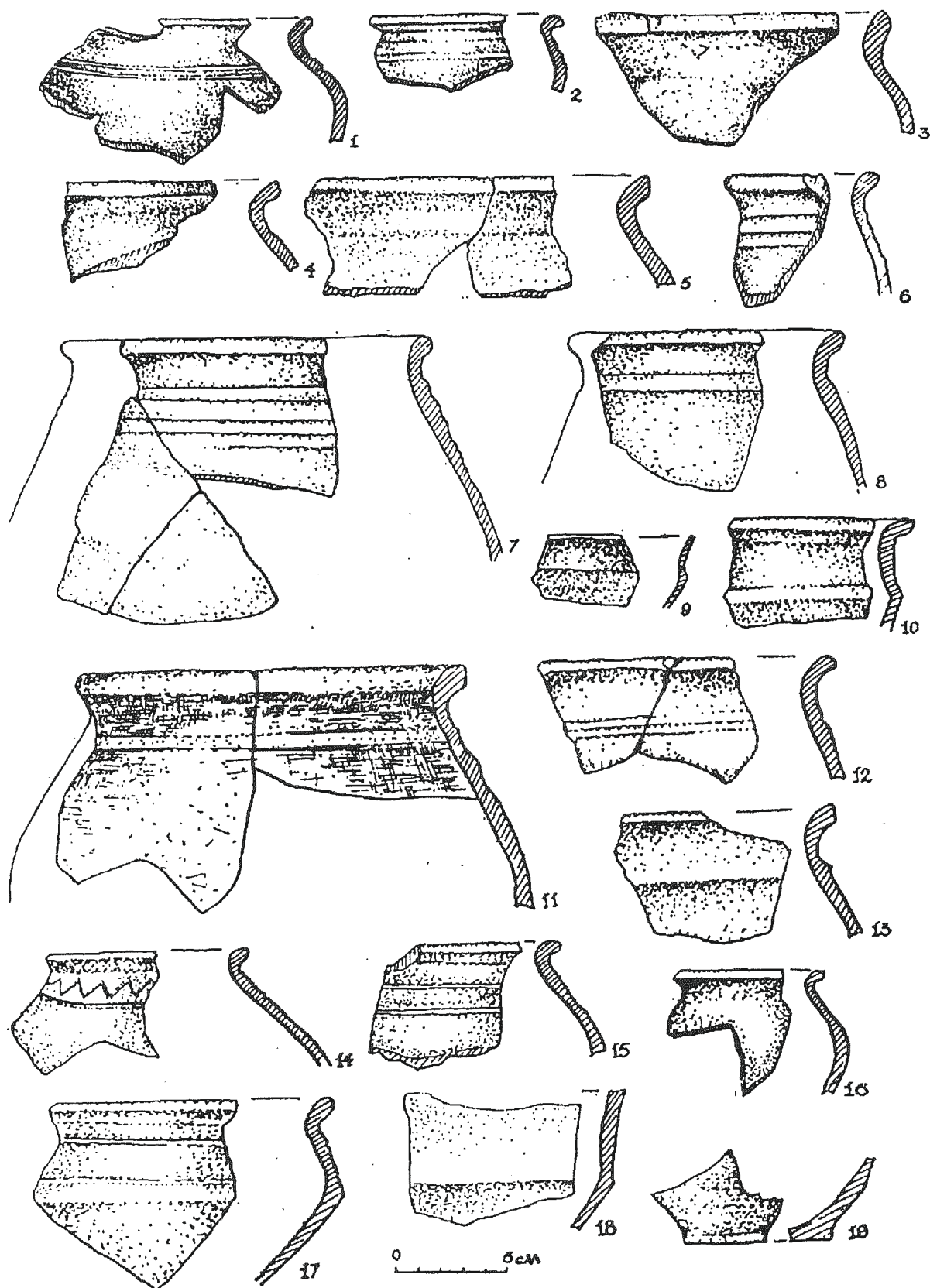

Рис. 5. Свірж. Гончарна кераміка з заповнення споруд (горщики, миски). (1, 2, 10, 15, 18 – житло II; 3, 4, 7, 8 – горн № 1; 5, 11, 12 – заповнення майстерні; 9, 14 – яма № 1)

Ryc. 5. Świrż. Ceramika toczona z wypełnisk chat (garnki i misy). (1, 2, 10, 15, 18 – chata II; 3, 4, 7, 8 – piec nr 1; 5, 11, 12 – wypełnisko warsztatu, 9, 14 – jama nr 1)

Fig. 5. Swirż. Wheel-made pottery from cottage (pots and bowls). (1, 2, 10, 15, 18 – cottage II; 3, 4, 7, 8 – kiln 1; 5, 11, 12 – workshop; 9, 14 – pit 1)

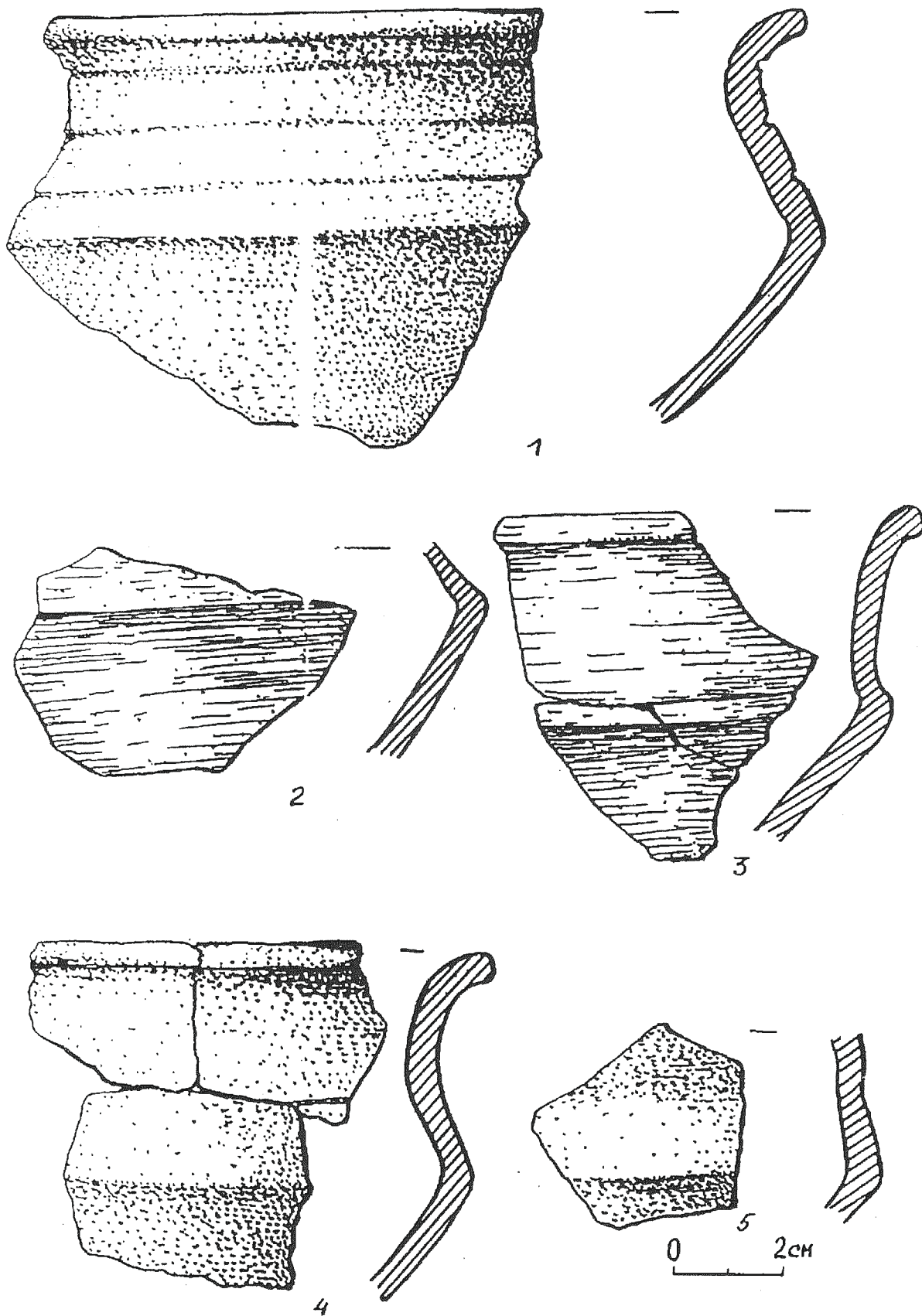

Рис. 6. Свірж. Житло III. Гончарні миски
 Рyc. 6. Świrż. Chata III. Misy toczzone na kole
 Fig. 6. Swirż. Cottage III. Wheel-made bowls

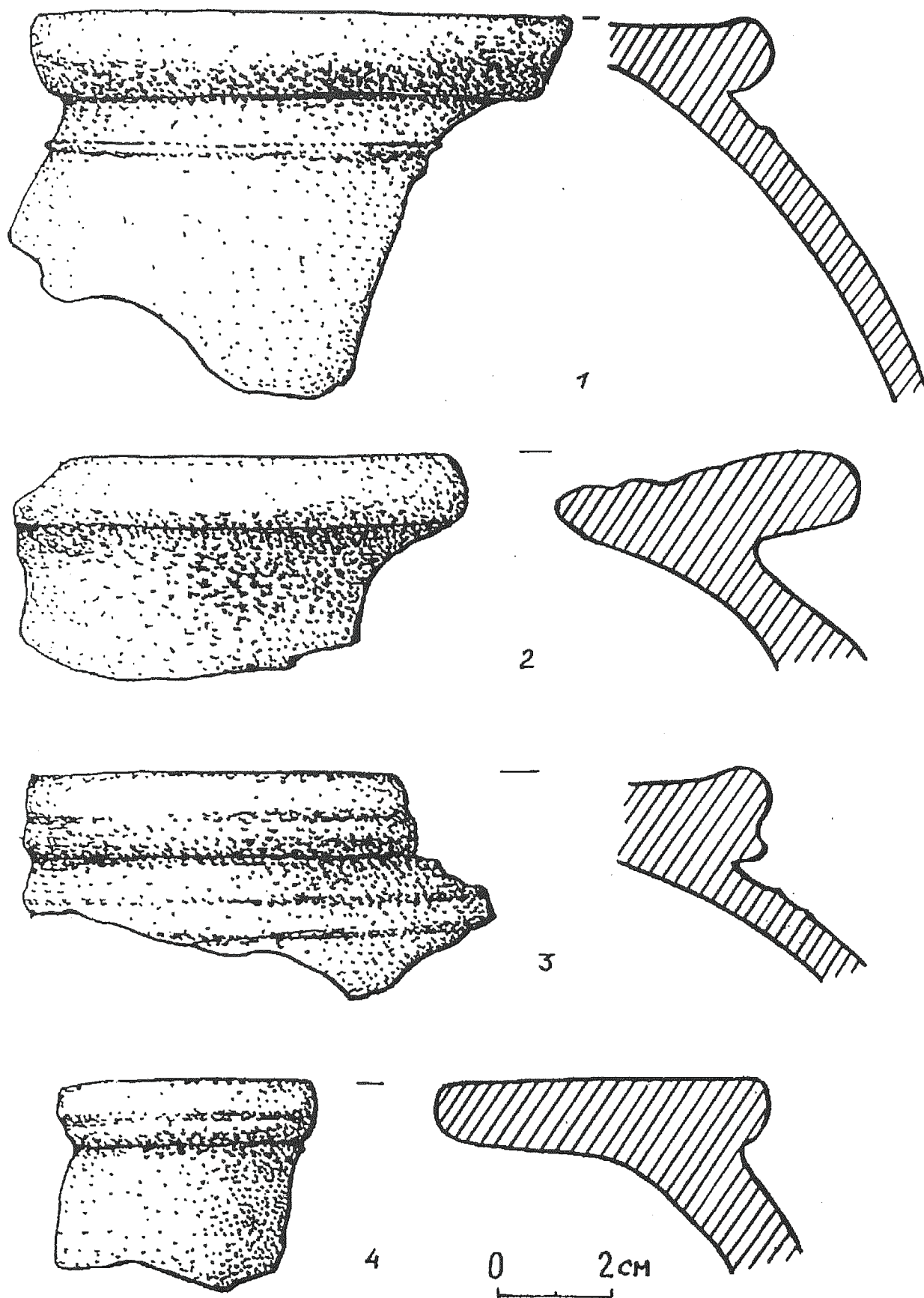

Рис. 7. Свірж. Уламки піфосів
 Ryc. 7. Świrż. Fragmenty naczyń zasobowych
 Fig. 7. Fragments of storage vessels

на Свіржському поселенні кераміки, що виготовлялась з відмученої глини. Натомість виступає тільки посуд з домішками піску в тісті.

Дослідники черняхівської культури схиляються до думки, що гончарний посуд з домішкою піску в тісті використовувався лише для приготування їжі та зберігання припасів, а парадним столовим був тонкостінний з виглаженою поверхнею. Однак, на поселенні в Свіржі ситуація інша: всі форми кераміки мають домішку піску в тісті. Інша, більш делікатна кераміка не зустрічається. В цьому теж проявляється якийсь особливий, локальний характер поселення.

Кількісно більшу групу складає кераміка, що має в тісті значні домішки піску. Поверхня шершава червоно-сірого або темносірого кольорів, випал добрий. На стінках деяких посудин, особливо в нижній частині видно коротенькі вглиблені лінії, що утворились від випалих зерен піску в процесі обточування на гончарному колі. Судячи по формах посудин, вони в основному призначались для приготування їжі, або зберігання припасів. Це були горщики та піфосовидні посудини. Горщики мають випуклі бочки, що плавно звужуються донизу, підняті, чітко виражені плічки, невисоку шийку, дещо потовщені, розхилені вінця, найчастіше з заокругленим краєм. Денця, як правило, на плоскому піддоні. На плічках горщики прикрашені горизонтальними вглибленими лініями або пружками (рис. 4, 1–3). За розмірами горщики різні: діаметр вінець від 9 до 17 см.

Значна частина горщиків мала біконічну форму з виразним, або більш плавним перегином бочків, невизначеними плічками, розхиленими назовні вінцями з заокругленим краєм, або гранчасті з окрайкою (рис. 5, 7, 11, 12, 14–17). В окремих горщиків плечики відділені від шийки уступцями.

Частина біконічних горщиків орнаментована вглибленими прямими горизонтальними лініями (рис. 5, 1, 6, 7, 11). В одному випадку горщик був прикрашений двома паралельними горизонтальними лініями, між якими проходила зигзагоподібна лінія (рис. 5, 14). Є також горщики, прикрашені одним, або двома горизонтальними пружками (рис. 5, 13). Слід відзначити, що біконічні горщики теж були різних розмірів. Діаметр їх вінець коливається від 9 до 18 см.

Гончарні горщики з домішкою піску в тісті поширені на всій території черняхівської культури²⁰. Однак, виступають вони разом з гончарною керамікою, виготовленою

з відмученої глини. Хоч на Верхньому Наддністров'ї і Західному Побужжі остання виступає в меншій кількості, але виступає на всіх пам'ятках (Ріпнів II, Неслухів, Черепин, Тарасівка, Бовшів і т.д.). На поселенні в Свіржі, як вже було сказано, така група кераміки відсутня. Навіть, дуже характерні і поширені на черняхівських пам'ятках ребристі миски виготовлені з глини з домішкою піску (рис. 5, 10, 17, 18; рис. 6, 1–5).

Миски є другою характерною формою посуду на черняхівських пам'ятках.

У верхів'ях Дністра і Західного Бугу гончарні миски, виготовлені з відмученої глини, трапляються вже під кінець II – на початку III ст. н.е., тобто з появою черняхівської культури²¹ хоч рідко зустрічаємо їх вже в липицькій культурі під кінець її існування (Верхня Липиця, Ремезівці). На території Південно-Східної і Центральної Європи, зокрема, на кельтських пам'ятках вони відомі вже в кінці і тисячоліття до н.е.²²

Гончарні миски на поселенні в Свіржі трапляються зовсім рідко. За формою (ребристі) вони аналогічні до мисок з інших черняхівських поселень, де ця форма посуду є дуже поширена. Однак миски з Свіржа, як і горщики мають в тісті значні домішки піску. Від цього вони втрачали парадний вигляд, а тому не знаходили широкого використання, як миски з відмученої глини.

На відміну від мисок дуже характерною формою посуду для поселення в Свіржі є великі піфосоподібні посудини, які могли використовуватися як тара для зберігання припасів, особливо зерна, крупи.

Піфосоподібні посудини (далі – піфоси) виготовлялись з глини з значними домішками грубозернистого піску, кварцу. Вони мають шершаву поверхню темносірого або коричневого кольору, випал добрий. Сильно випуклі стінки піфосів переходять у широкі, горизонтально сформовані вінця. Останні в більшості заходять до середини посудини, а назовні виступає лише незначний край – “беріг”.

Винятком є два піфоси: в одного з них широкі горизонтальні вінця майже наполовину виступають назовні стінок (рис. 7, 2) а в другого зовнішній край вінець був профільований горизонтальною канавкою (рис. 7, 3). Ширина вінець буває різна – від 4 до 7 см. Розміри піфосів різні: діаметр їх вінець коливається від 24 до 40 см.

На відміну від досить поширеного в черняхівський час на Верхньому і Середньому Наддністров'ї орнаменту у вигляді вглиблених багаторядних хвилястих ліній²³ такий спосіб орнаментування не знаходив на Свіржському поселенні широкого застосування. Тут на поселенні в орнаментуванні піфосів застосовувались паралельні горизонтальні вглиблені лінії, пружки а горизонтальна поверхня широких вінець іноді мала неглибокі виїмки.

Необхідно відзначити, що наявність на поселенні великої кількості піфосів теж можна вважати хронологічною ознакою та їх культурної приналежності (черняхівська

²⁰ В. В. Хвойко, *Поля погребений в Среднем Поднепровье*, ЗРАО, Т. XII, 2, 15; В. К. Гончаров, *Могильник культуры полей погребений у с. Переяслава-Хмельницького*, КСИА АН УССР. 1955, Вып. 4, с. 3. рис. 6; Г. Б. Федоров, *Население Прутско-Днестровского Междуречья*, рис. 30, рис. 9–30; В. Д. Баран, *Поселения перших століть нашої ери біля села Черепин*, К., 1961, с. 57–58, табл. XI, 1–9; Табл. XII, 1, 3, 4, 7, 8; В. Д. Баран, *Черняхівська культура*, Наукова думка, К., 181, с. 89–91; Э. А. Сымонович, *Орнаментация черняховской керамики*, МИА, 1964, – Вып. 16, с. 75–277, рис. 1; В. Н. Цыгылык, *Работы в Львовской и Черновицкой областях*, АО, 1982. М., Наука, 1984, с. 338; В. Н. Цыгылык, *Поселение в селе Свирж Львовской области*, АО, 1984. М., Наука, 1986, с. 322–323.

²¹ В. Д. Баран, *Черняхівська культура...*, с. 87.

²² I. Filip, *Keltové ve střední Evropě*, Praha, 1956, табл. XCVI, 13.

²³ Э. А. Сымонович, *Орнаментация...*, с. 336–345.

культура). Піфосоподібні посудини з шершавою поверхнею з'являються в IV ст. н.е., а в більш ранніх комплексах черняхівської культури Верхнього Наддністров'я, не кажучи вже про липицьку культуру, вони майже не зустрічаються.

До керамічних виробів крім посуду відносяться також пряслиця. Одне з них було виготовлене з стінки горщика, два інших виліплені з глини, в якій були домішки шамоту.

Серед металевих предметів на поселенні виявлено залізні ножі, наконечник списа, рільничі знаряддя (істик?), уламок бронзової фібули.

Один ніж мав рівну спинку леза та клиноподібний черенок. Перехід спинки в черенок різкий, а леза – більш плавний. Довжина ножа 11 см. Від другого ножа зберігся уламок леза.

Наконечник списа мав ромбовидну форму вістря довжиною 8 см, яке плавно переходило в округлу в перерізі втулку довжиною 5 см. Наконечник істика являв собою пластину шириною 3 см, яка в один кінець трохи розширювалась, а в другому кінці мала вертикальну втулку для кріплення дерев'яної ручки.

Частково збережена бронзова фібула мала пластинчасту в перерізі, різко зігнуту дужку з виразним переходом за допомогою двох бічних виїмок в ніжку. Кінець ніжки зігнутий в зворотному напрямі і обв'язаний довкола дужки в місці її переходу в ніжку, утворював приймач голки. Фібули такої форми відносяться до типу арбалетних і датуються III–IV ст. н.е.

Результати досліджень Свіржського поселення показують, що всі згадані форми посуду мають відповідні аналогії в керамічних комплексах черняхівських поселень Верхнього Наддністров'я і Західного Побужжя. З урахуванням цього, а також наявності уламка бронзової фібули підв'язаного типу, поселення може бути віднесене до черняхівської культури. Попередньо воно могло би бути датоване III–IV ст. н.е.

Разом з тим слід відмітити, що поселення в Свіржі має свої локальні особливості. Наявність великих гон-

чарних майстерень дає підстави допускати, що тут міг бути виробничий центр по виготовленню гончарної кераміки з метою продажу за межі поселення. Крім того, для ченяхівських поселень згаданого регіону (Ріпнів II, Ракобути, Тарасівка, Чижикив, Черепин, Ремезівці, Бовшів II, Дем'янів) характерною є наявність значної кількості ліпної кераміки. Гончарна кераміка зі згаданих пам'яток ділиться на три підгрупи, в тому числі підгрупа посуду виготовленого з очищеної глини (миски, частина горщиків). На відміну від цієї характерної для черняхівських пам'яток властивості, на поселенні в Свіржі виявлено виключно гончарну і до того ж однорідну за фактурою кераміку. Всі горщики, піфоси, миски, виготовлені з глини зі значною домішкою піску, поверхня шершава коричнево-сірого, або темно-сірого кольорів. Це дає підстави допускати, що поселення в Свіржі є виявом існування якоїсь локальної групи пам'яток в черняхівській культурі Верхнього Наддністров'я. Не можна виключати також того, що тут знаходилась римська факторія, де крім торговців могли перебувати і провінційноримські спеціалісти-ремісники. Від них і поширювались нові способи виробництва (гончарні горни, жорнові споруди).

Відносно визначення часу існування пам'ятки, то важливою знахідкою є частина бронзової фібули підв'язного типу, яка датується III–IV ст. н.е. Другою ознакою є наявність серед керамічних матеріалів великої кількості піфосів. На думку В. Д. Барана така кількість піфосів є хронологічною ознакою, оскільки в Лісостеповій Україні ця форма посуду з'являється лише в IV ст. н.е.²⁴ Тому, беручи до уваги наявність на поселенні в Свіржі лише гончарної кераміки з піском, а серед неї великої кількості піфосів, можна вважати, що воно виникло не раніше IV ст. н.е. Пам'ятка є локальним явищем в черняхівському етнокультурному масиві, а тому немає підстав включати її до групи пам'яток, які творили підоснову у формуванні ранньослов'янської етнокультурної спільноти.

Włodimir Cyhyłyk, Włodimir Kasjunycz, Roman Hrybowycz

Swirzh – the Late Roman settlement and production center

Summary

The article gives the results of the 4-year archaeological research in a settlement of the Roman Age near the village Svirzh in Lviv region. Besides typical buildings of Cherniahiv culture in Trans-Carpathian fire and household pits, traces of stationary millstone building and potter workshops were found in this settlement. The results confirmed the existence of a special manufacture center which provided neighbor sur-

roundings with pottery. The results of the investigation led us to consider the settlement to be a local relic in Cherniahiv neighbourhood, perhaps factorium, where besides merchants, the provincial craftsmen were found.

Key words: Cherniahiv culture, settlement, millstone building, pottery workshops.

²⁴ В. Д. Баран, *Черняхівська культура*, с. 92.

Świrż – osada i centrum produkcyjne z późnego okresu rzymskiego

Streszczenie

Artykuł jest rezultatem wieloletnich badań archeologicznych na osadzie z okresu rzymskiego w pobliżu miejscowości Świrż w okręgu lwowskim. Oprócz domów mieszkalnych, palenisk i jam gospodarczych charakterystycznych dla kultury czerniachowskiej strefy transkarpackiej, na osadzie odkryto także ślady obiektu z żarnami oraz pracowni garncarskiej.

Było to wyspecjalizowane centrum garncarskie, które dostarczało ceramikę również na tereny sąsiednie. Wyniki badań pozwalają stwierdzić, że osada stanowiła prawdopodobnie faktorię, gdzie oprócz kupców przybywali także rzemieślnicy prowincjonalno-rzymscy.